

Ա. ՀԱՆՆԱԶԱՐՅԱՆ
(Պարսկաստան)

ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՆԱԽԱՎԿԱՅԻ ՎԱՆՔԸ

Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը գտնվում է պատմական Հայաստանի Փայտա-կարանին սահմանամերձ Գողթան գավառում, այսօր Իրանի Ատրպատական նահանգի հյուսիսային մասում, Ջուֆա քաղաքից շուրջ 20 կմ արևմուտք և սահման կապնող Արաքս գետից մոտ 3 կմ հարավ, մի մեկուսացած լեռնոտ վայրում:

Վանքը կառուցված է Մաղարթա լեռան ստորոտի բարձրադիր մի վայրում, որտեղից բացվում է դեպի Արաքս գետը իջնող կանաչ ձորակը: Արաքսի մյուս ափին բարձրանում են Գողթան գավառի ժայռոտ լեռները:

Ջուֆայից դեպի վանք տանող ճանապարհի ձախ կողմում է գտնվում կիսավեր մի մատուռ, շրջապատված գետին ընկած մի քանի խաչքարերով: Արաքսի հյուսիսային ափին է գտնվում հին Ջուղայի, այսինքն Շահ Աբբասի 1604 թվականին կործանած քաղաքի գերեզմանատունը, իր հարյուրավոր մարդահասակ խաչքարերով: Հին Ջուղայի գերեզմանատունը համարվում է ուշ միջնադարի հայ քարագործության գլուխգործոց:

Ս. Ստեփանոս վանքից մոտ 4 կմ դեպի արևմուտք, այնտեղ, ուր Վարդանանց պատերազմում հայտնի դարձած Տղմուտ գետը թափվում է Արաքս, գտնվում է հայկական Դարաշամբ գյուղը, այսօր ավերված վիճակում:

Գյուղի բնակչությունը, առաջին համաշխարհային պատերազմի վերջին տարիներին, օսմանյան բանակի Ատրպատական մոսուլու վտանգի տակ, լքել է գյուղը: 1921 թվականին բնակչության մի մասը կրկին վերա-

դարձել է իր հայրենի գյուղ, բայց երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, 1940-ին, կրկին լքել է գյուղը: Այսօր Դարաշամբ գյուղի տարածուն ավերակների մեջ կանգուն է մնացել միայն ԺԷ—ԺԸ դարերին պատկանող եկեղեցին, որտեղ առկա գեղեցիկ խաչքարերը ավելի հին շրջանի վկաներն են: Այս եկեղեցին, որ տարիներ շարունակ անմխիթար վիճակի մեջ էր գտնվում, այժմ նորոգության վերջին շրջանն է անցկացնում:

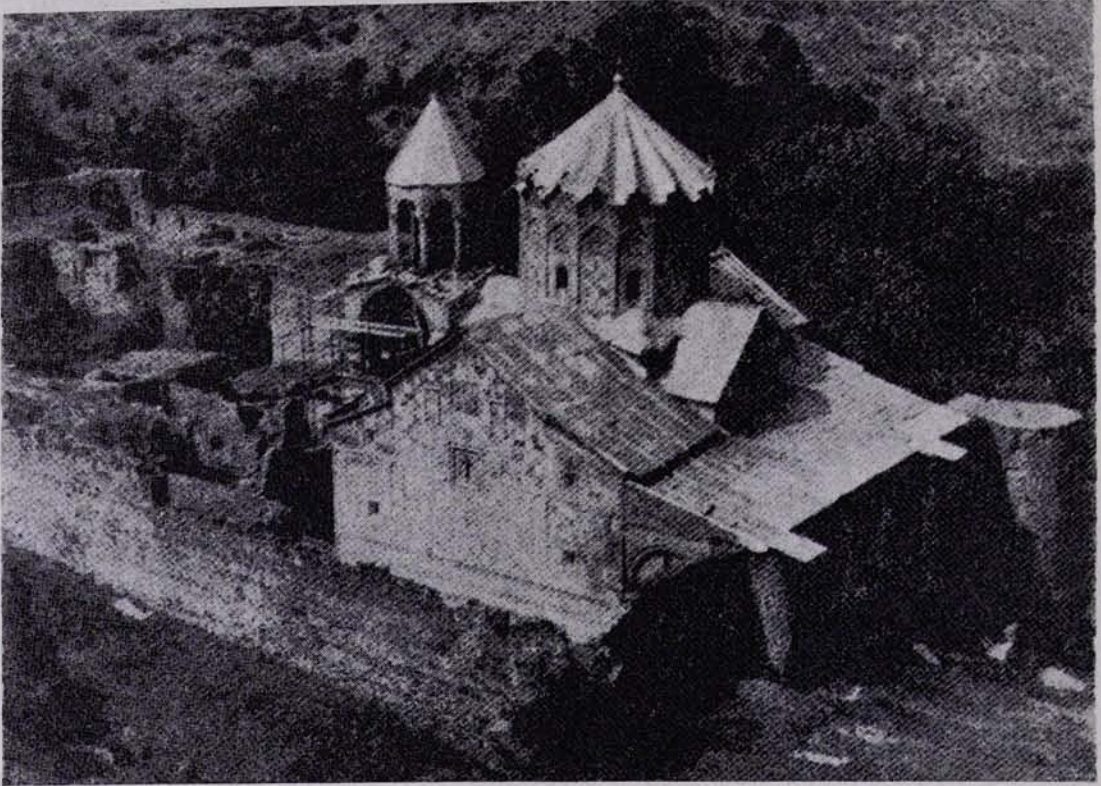
Ս. Ստեփանոս Նախավկա վանքի կառուցումը կապվում է Քրիստոսի աշակերտ Բարդուղիմեոս առաքյալի* հետ, որը, ըստ ավանդության, այս սրբավայրը հիմնել է քրիստոնեական կրոնի առաջին նահատակ Ստեփանոսի հետ: Նույն ավանդությունն ասում է, որ մոլեռանդ հրեաները նրան քարկոծելու ժամանակ բացվում է երկինքը, և նա երկնքում տեսնում է Քրիստոսին, խաչվելուց հետո, առաջին անգամ, իր Հոր մոտ նստած: Դրա համար կոչվում է Ստեփանոս Նախավկա, այսինքն առաջին վկան, որ Քրիստոսի խաչվելուց և համբառնալուց հետո նրան տեսնում է երկնքում:

Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը, ընդհանուր գծերով, բաղկացած է Մայր եկեղեցուց, որի հարավում է գտնվում անգաղական տունը, իսկ հյուսիսում հետագայում ավելաց-

* Ավանդության համաձայն Բարդուղիմեոս առաքյալը քրիստոնեություն է քարոզել Նախիջևանի և Գողթանի շրջաններում, ապա անցել է Վասպուրական (Աղբակի շրջան), որտեղ և նահատակվել է: Իր նահատակության վայրում կառուցվել է Ս. Բարդուղիմեոսի վանքը (Ա. Հ.):

ված է Ս. Պողոս-Պետրոս փոքրիկ եկեղեցին. կան շրջափակում գտնվող մի քանի սենյակներ: Վանքի մյուս մասում են գտնվում խոցերն ու դասարանները, վանահոր սրահը, նաև տնտեսական բաժինը, ինչպես խոհանոցն ու հացթխարանը, ճաշարանն ու հարակից սենյակները:

րագրում է 1173-ին Մաղարթա—Ս. Ստեփանոս վանքին նվիրված ծաղկապարզ մի գիրք: 1270 թվականին Վարդան Բարձրաբերդցու գրքում հանդիպում ենք վանքի ու շրջապատի աշխարհագրական դիրքի նկարագրությանը: Ավելի ուշ, այսինքն 1332 թվականին, պատմական մի հիշատակու-

Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքի ընդհանուր տեսքը

Հայկական պատմական հիշատակություններից տեղեկանում ենք, որ Մաղարթա վանքը (թիկունքի սարի անունով) գոյություն է ունեցել դեռևս է դարում, բայց ավելի ճշգրիտ տեղեկությունները վկայում են, որ վանքը վերանորոգվել է Բագրատունյաց Աշոտ Երրորդ թագավորի (953—977 թթ.) աջակցությամբ, տասներորդ դարում: Աշոտ Երրորդ Բագրատունու կամ Աշոտ Ողորմածի դուստր Հռիփսիմեի կտակում հիշվում է, որ վանքապատկան երեք եկեղեցիները խարխուլ վիճակ ունեին, որոնցից Մայր եկեղեցին հիմնովին նորոգում է իր հայրը:

Ժ դարի վերջից մինչև ԺԲ դարի կեսերը Ս. Ստեփանոս վանքի մասին հիշատակություններ չենք գտնում:

Հաջորդ հիշատակությունը գտնում ենք պատմիչ Օրբելյանի գրքում, որտեղ նա նկա-

թյունից տեղեկանում ենք, որ վանքում վանականների կողմից մշակությանն աշխատանք է կատարվում, ձեռագիր գրքեր են գրվում և կամ հին ձեռագրեր կրկին նորոգվում:

Այնուհետև բազմիցս վանքը հիշվում է իր դպրոցով, որտեղ երիտասարդ պատանիները կրթվում, դաստիարակվում էին հոգևոր ասպարեպի համար: Դարաշամբ գյուղը, որ վանքին ամենից մոտիկ է եղել և միջնադարում շուրջ 600—800 տուն բնակչություն ունեցել, ամենից շատ է օգտվել վանքի դպրոցից:

Սելջուկներից հետո 1221-ին մոնղոլներն են ներխուժում Հայաստան, իրենց հերթին կասեցնելով տնտեսական ու մշակութային զարգացումը: Այս շրջանից պահպանվել են վանքին վերաբերող մի շարք գրություններ,

ինչպես 1330-ին վանքապատկան հողերի կապակցությամբ Իլխան Աբու Սաիդի ֆերմանները:

Համաձայն հայր Ղ. Ալիշանի վկայության, 1427-ին Ս. Ստեփանոս վանքի եկեղեցին երեք խորաններ է ունեցել, իսկ հայր Ալիսյանն ասում է, որ վանքը 1440-ին շեն ու գործոն էր:

Ս. Ստեփանոս վանքը, ինչպես և վանքապատկան գյուղերը, սելջուկների և մոնղոլների արշավանքների ժամանակ, բազմաթիվ անգամներ ավերվել ու թալանվել են, բայց անձնվեր կրոնավորների և ժողովրդի անխոնջ ջանքերով կրկին վերանորոգվել է վանքն ու շարունակել իր կրոնական-հոգեվոր աշխատանքը:

1589-ին Մարտիրոս վարդապետը վերակառուցման աշխատանքներ է տանում վանքում, սակայն հիմնովին վերանորոգման է ենթարկվում այն Հակոբ Ջուղայեցի վարդապետի օրոք:

1653 թվականին Հակոբ Ջուղայեցին որպես վանահայր գալիս է Ս. Ստեփանոսի վանք ու, անցնելով գործի, հիմնովին վերաշինում սրբավայրի խարխված եկեղեցին:

Հակոբ Ջուղայեցին 1655 թվականին, կաթողիկոս դառնալուց հետո, Էջմիածնից հետևում է վանքի կառուցման աշխատանքներին, որոնք ավարտվում են 1662 թվականին, գրեթե տասը տարի տքնաջան աշխատանքից հետո: Եկեղեցու այս վիճակը պահպանվել է ավելի քան երեք հարյուր տարի, մինչև մեր օրերը: Այս ժամանակից սկսած ավելի հաճախ ենք հանդիպում վանքին վերաբերող հիշատակությունների:

1706-ից 1714 թվականը վերանորոգվում են վանականների խուցերը և 1759 թվականին Հակոբ կաթողիկոս Շամախեցու կարգադրությամբ վանահայր Միքայելը նորոգում է երկրաշարժից վնասված եկեղեցու տանիքը, վանքի խուցերն ու պարիսպը:

1826 թվականին նորից վերանորոգման է ենթարկվում եկեղեցին, և իր ներսի պատերի ու առաստաղի վրա ավելանում են որմնանկարներ, որոնք մասամբ պահպանվել են մինչև այսօր:

Վանահայր Սարգսի միջոցով լարված այս աշխատանքների մասին են վկայում եկեղեցու դրսի երկու որմնաքանդակ հիշատակությունները:

Իրան-Օսմանյան և Իրան-Ռուս երկարատև պատերազմների միջոցին ավերվում ու թալանվում է վանքը, բայց կորույի վանականների ջանքերով և ժողովրդի օգնությամբ վերաշինվում է նորից: Այս վիճակը տևում է մինչև ԺԹ դարի սկիզբը, երբ Թուրքմենչայի դաշնագրով 1828 թվականին Արաքս գետը ձանաչվում է որպես Իրանա-Ռուսական սահման:

Վանքը կորցնում է Արաքսի մյուս ափին գտնվող Նախիջևանի և Գողթանի հարուստ թեմերը: Այս դաշնագրի համաձայն շուրջ 40—50 հազար հայեր Ատրպատականի հայկական գյուղերից գաղթում են Արևելյան Հայաստան ու Հյուսիսային Կովկաս:

Զրկվելով վանքի օգտին գանձվող տասնորդից և ուխտավորների նվերներից, տընտեսապես խեղճանալով, վանքի համայնքը, որն ավելի քան 10—15 վանականներ ուներ, փակվում է դպրոցը և վանքի գրադարանի ձեռագրերը, կաթողիկոսի կարգադրությամբ, փոխադրում Էջմիածին: 1840-ի երկրաշարժից վնասված վանգակատունն ու գմբեթը նորոգվում են նախ 1854-ին, ապա 1865—66-ին:

Ստեղծված վիճակի թելադրանքով Ս. Թադեի վանքի, ինչպես նաև Ս. Ստեփանոս Նախավկա վանքի թեմերը միացվելով, կազմվում է Ատրպատականի հայոց թեմակալ առաջնորդությունը՝ կենտրոն ունենալով Թավրիզը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին, հատկապես հայ-թուրքական ընդհարումների ժամանակ, 1917—1921 թվականներին, թալանվում է վանքը և այրվում գրադարանում եղած գրքերը:

Վերջին տասնամյակներում երկու դարաշառքիներ՝ Ղապարը և Սարգիսը, իրենց ընտանիքներով, որպես պահապան, ապրել են վանքում:

Այսօր վանքում ապրում են ծերունի Սարգիսն ու մի քանի երիտասարդներ:

